

Рецензії

АНТОЛОГІЯ У ПРОЕКТІ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Галета Олена. Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX – початку XXI століття: Монографія. – К.: Смолоскип, 2015. – 640 с.

В історії українського літературознавства кінець XX ст. прикметний карколомними змінами. Після 1991 р. наука втратила відпрацьовану роками радянську ідеологічну базу й постала перед необхідністю шукати нові методологічні орієнтири. Перші спроби такого пошуку пов'язані з динамічною абсорбцією методологічних пропозицій, теоретично обґрунтованих і апробованих у західній гуманітаристиці впродовж XX ст., які майже сімдесят років були недоступні для українського літературознавства. Засвоївши здобутки зарубіжної науки, синхронізувавшись із її розвитком, вітчизняна філологія, однак, знову опинилася в ситуації методологічної кризи, яку переживала сама західна гуманітаристика.

Сьогодні доводиться констатувати, що за останні 25 років теорія літератури в Україні і як царина академічної науки, і як навчальна дисципліна не може похвалитися значними досягненнями. Декларований міждисциплінарний підхід блокується інституційними вимогами й шифрами, досі не з'явився підручник із теорії літератури, який би відповідав новим потребам і реагував на сучасні виклики, в академічних часописах зрідка відбуваються дискусії на теоретичну тематику. Функцію інтелектуальної ревізії та “прориву” наразі виконують поодинокі дослідження, покликані стимулювати науковий пошук і провокувати появу нових гіпотез та методологічних пропозицій у царині теорії літератури. Серед них осібне місце займає книжка Олени Галети – дослідження масштабне й монументальне, яке ставить основоположні для дисципліни питання, пропонує на них відповіді, і (що дуже важливо) запрошує до серйозної дискусії.

Авторка, власне, і починає свою студію з реконструкції історіографічної парадигматики: вона осмислює основні віхи в розвитку теорії літератури та

з'ясовує причини її сьогочасної кризи. З усіх варіантів виходу із цієї кризи Олена Галета обирає концепцію Вольфганга Ізера, яка обґрунтовує антропологію літератури – нову методологічну пропозицію, що стимулювала “антропологічний поворот” у сучасній гуманітаристиці. Дослідниця скрупульозно вивчила суть концепції Ізера, специфіку масштабної дискусії навколо неї та виявила її “слабкі місця”.

Концептуалізація літературної антропології, з одного боку, націлює нас на подолання як загальногуманітарної, так і (вужче) кризи теорії літератури. З другого, провокує низку проблем, зокрема розсіювання фокусу основного об'єкта, що “розповзається” по двох полюсах – суто антропологічного і суто літературознавчого. Висловлюючи це міркування, усвідомлюю, що воно має адресуватися не так авторці книжки, як тим авторитетним адептам літературної антропології, котрі формулюють її засади.

Розглядаючи літературну антропологію, О. Галета констатує, що її не можна співвіднести з літературознавчою методологією, позаяк вона не пропонує

методологічного інструментарію. Дослідниця тлумачить літературну антропологію як “пропозицію”, спробу знайти нові перспективні шляхи осмислення літератури. Теоретичні рефлексії В. Ізера та його послідовників заклали основу концептології дослідження, визначену як антропостопос-тропос. Вона системно й виважено обґрунтована, однак авторка книжки не репрезентує її як теоретичну модель дослідження. О. Галета переймає головний заклик Ізера відмовитися від теорії, яка виробляє моделі та нав'язує їх літературному текстові. Дослідниця натомість орієнтується на Case Studies, тобто залишає за текстом право визначати логіку його дослідження. Гадаю, що такий концептуальний поворот зумовив успішність і результативність наукової розвідки та найпереконливіше мотивував вибір літературної антропології за основний орієнтир у теоретичному обґрунтуванні дослідження.

Послуговуючись методологічною пропозицією В. Ізера, авторка аналізує досі обійдений увагою науковців об'єкт – літературні антології. Його маргінальний статус дає змогу дослідниці визначити тип своєї розвідки як екс-центричний, тобто такий, що актуалізує раніше мало затребувані літературні явища; з їх перспективи по-новому прочитується література та передбачаються нові евристичні відкриття. Ця логіка зрозуміла, однак викликає дискусійні міркування. По-перше, відсутність наукового інтересу до антологій зовсім не означає, що вони займають маргінальну позицію в літературному процесі. Якраз навпаки, і це переконливо доводять значні наукові відкриття, зроблені в книжці, де всю історію української літератури реконструйовано у процесі аналізу антологій. По-друге, методологічний підхід, що його авторка книжки визначає як базовий для своєї розвідки, передбачає осмислення основоположних питань, таких, як ідея літератури. Видається, що літературознавство, утомившись від “пост” і “де” методологій, відмовляється від методологічної тотальності й на повертє до розгляду ключових проблем, пов'язаних із функціонуванням

літератури. У цьому сенсі воно центричне як ніколи.

Актуалізуючи антології як основний об'єкт свого дослідження, О. Галета вводить його в три теоретичні контексти: колекція та колекціонер, історія та пам'ять, метажанр. Не піддаючи сумніву правомірність і необхідність концептуалізації цих контекстів, зауважу, що кожен із них має програмний характер, тобто може слугувати мотиваційним чинником для композиції дослідження, а отже, передбачає можливість трьох самодостатніх студій. Звідси проблема співвідношення теоретичної пропозиції та можливості її апробації в аналізі історико-літературного матеріалу. До прикладу два спостереження.

У теоретичній частині ґрунтовно випрацювана парадигма концептів “колекція” й “колекціонер”, виявлено специфіку колекціонера серед культурних постатей модернізму. В історико-літературній частині праці увага до колекціонера в антологічних проектах проглядається в кількох випадках: аналізі “Акордів” І. Франка, “Розстріляного Відродження” Ю. Лавріненка, “Координат” Б. Бойчука та Б. Рубчака. Постає питання про Василя Габора як упорядника серії “Приватна колекція”. У дослідженні фахово проаналізовані його антології “Дванадцятка” та “Незнайома”, однак феномен колекціонера, який у випадку Габора проситься до аналізу, залишився на узбіччі дослідницької уваги. А саме він, видається, позначає різницю між літературним колекціонуванням як проектом, пов'язаним із вибудовуванням національної ідентичності в модерну епоху, та спробою окреслити приватний простір, посилаючись на власний досвід і літературний смак у постмодерну добу.

Уважаю переконливо аргументованим припущення, що літературне історіописання можна співвіднести з історією, натомість антології виступають формою культурної пам'яті, яка прагне встановити актуальне минуле. Ця гіпотеза знаходить своє найповніше оприявлення в аналізі антології І. Франка, тоді як за потенцією могла би претендувати на магістральну вісь розвідки. Скажімо, було б цікаво простежити, як літературне історіописання та антології, що з'явилися

в певну добу, впливають на формування канону, наскільки вони співмірні чи різнорідні за своїми пропозиціями, чи вони впливають один на одного, чи вступають в емпліцитні або експліцитні дискусії, чи правомірно вважати історика літератури “колекціонером”, якщо таким ми називаємо упорядника антології, чи поєднувані функціональні ролі історика літератури та упорядника антологій. Зрештою, вартувало б осмислити антологічні джерела формування канону української літератури авторства С. Єфремова: чи такі взагалі були? як цей канон вплинув на антологічний жанр та на його внутрішнє наповнення?

Ці питання можуть залишатися відкритими, бо дослідник керується вибраною логікою в компонуванні наукової розвідки. Зрештою, авторка книжки щиро й самокритично визнає масштабність теоретичних пропозицій та неможливість повноцінно їх застосувати в межах однієї студії (с. 522-523). Отож питання теорії та її практичного застосування видається дискусійним.

Історико-літературна частина книжки розглядає антології як спосіб репрезентації української літератури, у результаті застосування котрого постає авторська версія національної літератури. Щоб виконати поставлене завдання, дослідниця залучає понад 300 антологій, 30 із яких вивчає докладно. Власне, вони й формують “корпус” моделі української літератури, запропонований авторкою. Новаторство та оригінальність застосованого підходу виявляється насамперед у виборі О. Галетою презентаційних книжок, який викликає запитання. У фокус наукової розвідки мотивовано потрапили тексти “Акордів” І. Франка, “Розстріляного Відродження” Ю. Лавріненка, “Координат” Б. Бойчука та Б. Рубчака, антологічний проект соцреалізму та видання В. Ґабора. Упадає в око той факт, що суттєва частина розвідки присвячена галицькому досвіду антологізації, що виявляє, oprіч суто наукової мотивації, чуття цілком зрозумілого локального патріотизму, потребу якнайповнішого оприсутнення літератури свого краю у створюваній концепції української літератури. Скажімо, серед антологій,

присвячених місту, авторка обирає саме Львів та досліджує антологію В. Ґабора “Дванадцятка”. У цьому розділі зроблено важливий висновок про те, що антології, які намагалися представити літературу за принципом єдності місця, віднайшли її в різних мовах та культурних традиціях. Розділ про нездійснений задум Голлендера – Антонича й перекладацьку традицію виявляє специфіку репрезентації національної літератури іноземними мовами. Якщо два згадані розділи міцно вплетені в сюжет дослідження, присвячений специфіці репрезентації української літератури, то розділ “Уявна Галичина”, хоч і є однією з найсильніших в інтелектуальному плані частин книжки, проте важче пов’язується з основним сюжетом, бо націлений на студію літературної реконструкції Галичини, посталої в кількох культурних контекстах.

Найбільш цілісними й концептуальними в річизі постановки проблеми та її вирішення виглядають розділи, присвячені діаспорній літературі. Використовуючи здобутки Exile Studies, О. Галета уважно аналізує антологізаційний досвід, який виявляє формування відповідних культурних ситуацій, читацьких спільнот та ідентичностей. Вона вважає, що спочатку українські емігранти утверджували літературну традицію, котра відновлювала зв’язок із більшою національною спільнотою. Зміни в жанрі антології відбуваються тоді, коли еміграція перетворюється на діаспору й намагається вирізнитися в загальному літературному процесі. Зрештою, у ситуації зникнення кордонів літературний смак стає самоцінністю й основним мотиватором для укладачів антології (с. 292).

Смакові уподобання авторки дослідження найбільше виявляються в доборі сучасних антологій. О. Галета шукає найбільш репрезентативні приклади, які дають змогу простежити розвиток жанру. Вона констатує, що “сучасні антології <...> часто стають вибіркою не кращого, а іншого” (с. 433), орієнтуючись на запити масової культури, за умови поступового відтіснення літератури іншими засобами медіювання. Oprім репрезентативності,

дослідниця керується принципом пошуку інтелектуального сюжету, у якому відбито й історію доби, і специфіку літератури, що її відображає. Так з'являються сюжети про футбол, сон, постколоніальну перспективу та соціальну проблематику. Концепти, вибрані для теоретичної рамки, у переважній більшості випадків, вдало прочитуються на історико-літературному матеріалі. Але зрідка, як, наприклад, у розділі про жіночу літературу, поняття “тіло” не покриває досліджуваний матеріал, виявляє його неприданість для аналізу частини текстів жіночої літератури (с. 395-428). Символічно, що дослідження завершує розділ про антологічну репрезентацію Майдану, яка оприявнює нове співвідношення між реальністю та способами її омовлення.

Стрімке “нанизування” мікросюжетів складає розповідь, сповнену інтриги, вибірково, фрагментарно, але самоцінну. Це розповідь із відкритим фіналом, де можна ставити кому й продовжувати “нанизування” сюжетів. На перший погляд, така відкритість може виглядати як слабкість концептуального підходу, але, зважаючи на вибрану методологічну перспективу, маємо якраз його (тобто підходу) повнокровне оприявлення, мотивоване логікою Case Studies. Відчуття “відкритості”, яке формує й композиційна специфіка, і стилістика наукового мовлення, активно запрошує до співучасті, діалогізування, полеміки, інтелектуальної провокації, експериментування – усього того, чого досі часто бракувало “закритим” теоретичним моделям, котрі “ув'язнювали” теоретичне мислення.

Підсумовуючи, зауважу, що рецензована книжка – цілісне оригінальне дослідження, у якому запропонована авторська модель української літератури, реконструйована у процесі аналізу антологій, уперше актуалізованих як об'єкт наукового пошуку. У моделі історії української літератури, що її репрезентує

О. Галета, значно змінені усталені ще за радянської доби й досі рідко переоцінювані пропорції: фокусування на Галичині зміщує домінування літератури Наддніпрянської України, актуалізація літератури діаспори – центротворчий статус материкової літератури. У результаті створюється уявлення про українську літературу не як двоколіїність, а радше багатоголосся з різною силовою амплітудою, що визначалася як соціополітичними, так і, власне, літературними чинниками.

Реалізуючи поставлену мету, авторка продемонструвала блискучу ерудицію. Як теоретичний корпус дослідження, так і його історико-літературна частина вражають своєю масштабністю й глибиною наукового пошуку. Володіючи кількома іноземними мовами, О. Галета ввела в український науковий контекст найвизначніші здобутки новочасної західної гуманітаристики, ставлячи їх у відповідний контекст і даючи їм належну оцінку. Осмислюючи антологію як спосіб репрезентації літератури, вона актуалізувала ключові для сучасної гуманітаристики проблемні точки, здійснюючи міждисциплінарний підхід: колекція й функція колекціонера, історія та пам'ять, історія літератури та формування канону національної літератури. Окрім того, об'єднуючи мікрооб'єкти студії, дослідниця залучила величезний категоріальний апарат, який охоплює всі ділянки гуманітаристики, виявляючи компетентність авторки в різних галузях гуманітарних наук.

Оцінюючи значення книжки, з певністю констатую, що вона робить великий внесок у розвиток українського літературознавства, відкриваючи новітні методологічні підходи й перспективи в оцінці художніх явищ, проблематизуючи питання історії української літератури та її канону, спонукаючи до осмислення новочасного статусу “ідеї літератури” та реконструювання функціональних ролей “автора”, “тексту” та “читача”.

*Валентина Хархун
м. Ніжин*

Отримано 1 серпня 2016 р.